

ІДЭЯ САЦЫЯКУЛЬТУРНАГА СІНТЭЗУ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФІЛАСОФСКОЙ ДУМЦЫ ПАЧАТКУ XX ст.

В. І. УТКЕВИЧ^{1*}

^{1*} *Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт,
пр. Маскоўскі, 72, 210015, г. Віцебск, Беларусь*

Прааналізаваны філасофскія эсэ Ігната Канчэўскага (Абдзіраловіча) «Адвечным шляхам (дасьледзіны беларускага светагляду)» (1921) і Уладзіміра Самойлы (Сулімы) «Гэтым пераможаш!» (1924). Паказана, што, з пункту гледжання айчынных мысліцеляў пачатку мінулага стагоддзя, беларуская культура гістарычна развівалася пад уздзеяннем як усходняга, так і заходняга тыпу культуры. Аднак калі І. Канчэўскі лічыў, што гэта ўздзеянне мела не толькі негатыўны, але і пазітыўны характар, то, па меркаванні У. Самойлы, яно было пераважна адмоўным, у выніку чаго на беларускай аснове адбыўся не дыялектычны сінтэз усходняга (увасобленага ў рускай культуры) і заходняга (увасобленага ў польскай культуры) сацыятыпаў, а іх узаемаадмаўленне. Адпаведна, на думку І. Канчэўскага, гэты сінтэз вельмі важны, ён магчымы на шляху аб'яднання ўсяго лепшага з названых культур, а, на думку У. Самойлы, яго роля ў фарміраванні ўнікальнага беларускага сацыятыпу перабольшана.

Ключавыя словы: беларуская філасофская думка; сацыякультурны сінтэз; народ; мова; тып культуры.

ИДЕЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО СИНТЕЗА В БЕЛОРУССКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ НАЧАЛА XX в.

В. И. УТКЕВИЧ¹⁾

¹⁾ *Витебский государственный технологический университет,
пр. Московский, 72, 210015, г. Витебск, Беларусь*

Проанализированы философские эссе Игната Кончевского (Обдираловича) «Извечным путем (исследования белорусского мировоззрения)» (1921) и Владимира Самойло (Сулима) «Этим победишь!» (1924). Показано, что, с точки зрения отечественных мыслителей начала прошлого столетия, белорусская культура исторически развивалась под воздействием как восточного, так и западного типа культуры. Однако если И. Кончевский считал, что это взаимодействие имело не только негативный, но и позитивный характер, то, по утверждению В. Самойло, оно было преимущественно отрицательным, в результате чего на белорусской основе произошел не диалектический синтез восточного (воплощенного в русской культуре) и западного (воплощенного в польской культуре) социотипов, а их взаимное отрицание. Соответственно, по мнению И. Кончевского, этот синтез очень важен, он возможен на пути объединения всего лучшего из названных культур, а, по мнению В. Самойло, его роль в формировании уникального белорусского социотипа преувеличена.

Ключевые слова: белорусская философская мысль; социокультурный синтез; народ; язык; тип культуры.

Образец цитирования:

Уткевич ВІ. Ідэя сацыякультурнага сінтэзу ў беларускай філасофскай думцы пачатку XX ст. *Человек в социокультурном измерении*. 2022;1:41–47.

For citation:

Utkevich VI. The idea of socio-cultural synthesis in Belarusian philosophical thought at the beginning of the 20th century. *Human in the Socio-Cultural Dimension*. 2022;1:41–47. Belarusian.

Автор:

Ольга Ивановна Уткевич – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин факультета дизайна.

Author:

Volha I. Utkevich, PhD (philology), docent; associate professor at the department of social sciences and humanities, faculty of design.
utkevich@mail.ru

THE IDEA OF SOCIO-CULTURAL SYNTHESIS IN BELARUSIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

V. I. UTKEVICH^a

^aVitebsk State Technological University, 72 Maskoŭski Avenue, Vitebsk 210015, Belarus

The author analyses the philosophical essays of Ignat Kanchjewski (Abdziralovich) «The eternal way (studies of the Belarusian worldview)» (1921) and Uladzimir Samoila (Sulima) «Win with this!» (1924). It is shown that from the point of view of domestic thinkers of the beginning of the last century the Belarusian culture has historically developed under the influence of both Eastern and Western types of culture. However, if I. Kanchjewski believed that this impact was not only negative but also positive, in terms of U. Samoila, it was mostly negative, as a result of which on Belarusian soil there was not a dialectical synthesis of Eastern (embodied in Russian culture) and Western (embodied in Polish culture) socio-types, but their mutual denial. Accordingly, this synthesis is very important about I. Kanchjewski, it is possible to unite all the best of these cultures, and its role in the formation of a unique Belarusian sociotype is exaggerated about U. Samoila.

Keywords: Belarusian philosophical thought; socio-cultural synthesis; people; language; type of culture.

Уводзіны

Мэтай даследавання з’яўляецца аналіз адной з асноўных парадыгм беларускага грамадскага дыскурсу пачатку XX ст., які ўяўляе сабой усебаковы сацыяльна-філасофскі разгляд перспектывы сінтэзу ўсходняга (рускага) і заходняга (польскага) тыпаў культуры для развіцця беларускай культуры і фарміравання беларускага народа як нацыянальна-гістарычнай цэласнасці, адлюстраваных у творчасці Ігната Канчэўскага (Абдзіраловіча) і Уладзіміра Самойлы (Сулімы).

Пасля працяглага застою, звязанага з асаблівасцямі сацыяльна-палітычнага становішча беларускіх зямель, пачатак XX ст. стаў перыядам хуткага развіцця ў Беларусі філасофскай думкі, у цэнтры ўвагі якой апынулася сацыяльна-этычная праблематыка, што выяўлялася ў першую чаргу ў пошуку ідэала агульначалавечай праўды, сэнсу і прызначэння жыцця асобы і народа. Пачынаючы з Францыска Скарыны ўсе выбітныя дзеячы беларускай культуры былі сацыяльна арыентаванымі мысліцелямі, якія разглядалі грамадска-філасофскія праблемы ў аспекце дасягнення сацыяльнага і нацыянальнага адзінства. Філасофская думка пачатку XX ст. уяўляе сабой не столькі абстрактна-тэарэтычную рэфлексію быцця, колькі філасофскі складнік агульнакультурнай, літаратурна-мастацкай і публіцыстычнай творчасці дзеячаў беларускага адраджэння. Зрэшты, сказанае тычыцца і ўсёй беларускай грамадскай думкі таго перыяду ў цэлым. Аднак на пачатку мінулага стагоддзя філасофскі яе кірунак не проста найбольш ярка выявіўся ў культуралагічнай і сацыяльна-этычнай праблематыцы, але здолеў выйсці на якасна іншы ўзровень у параўнанні з XIX ст. Дадзены ўзровень характарызуецца ўключэннем традыцыйнай сацыяльна-культурнай праблематыкі ў новую сістэму канцэптуальнага апарату, заснаванага на фундаментальнай агульнафіласофскай семантыцы. Такім чынам, адбылося спецыфічнае інтэгратыўнае пашырэнне метадалагічных асноў філасофскага даследавання, а разам з гэтым і пашырэнне яго прадмета. Прычым гэты працэс мае не проста фармальны (з фармальнага пункту гледжання, дарэчы, прадмет даследавання – пошук беларускага шляху – не змяніўся), а змястоўны характар. Таксама неабходна адзначыць, што разам са змяненнем зместу беларускай філасофіі адбыўся таксама і рост яе прадмета.

Адзначаныя намі змены з цягам часу прывялі таксама да ўзнікнення цалкам новай праблематыкі ў беларускай філасофскай думцы. Перш за ўсё гаворка ідзе пра тое, што ў 1920-я гг. пачалі з’яўляцца творы, аўтары якіх спрабавалі сфармуляваць спецыфічна беларускі адказ на адвечныя экзістэнцыяльныя пытанні чалавечага быцця: хто я такі? у чым сэнс майго жыцця? што я павінен рабіць? Дадзеныя пытанні прапаноўваліся ў межах заходняй філасофскай традыцыі, яны былі звернуты ў першую чаргу да асобнага індывіда. Спецыфікай беларускай філасофіі стала тое, што названыя пытанні адрасаваліся ў асноўным народу як спецыфічнаму адзінаму сацыяльнаму арганізму.

Найбольш арыгінальнымі і фундаментальнымі працамі, прысвечанымі гэтай праблематыцы, сталі філасофскія эсэ І. Канчэўскага «Адвечным шляхам (даследзіны беларускага светагляду)» (далей – «Адвечным шляхам») (1921) і У. Самойлы «Гэтым пераможаш!» (1924). Нагадаем, што абодва аўтары падпісалі творы не сваімі прозвішчамі: Абдзіраловіч – гэта псеўданім паэта, філосафа і публіцыста І. Канчэўскага (1896–1923), пазычаны ім у героя вядомай аповесці М. Гарэцкага «Дзве душы», а Суліма – псеўданім сябра і настаўніка Янкі Купалы, публіцыста і крытыка У. Самойлы (1878–1941).

Вынікі і іх абмеркаванне

Анталагічным падмуркам светапогляднай і жыццёвай пазіцыі І. Канчэўскага з’явіліся любоў да сваёй радзімы, родных мясцін, адданае служэнне беларускай культуры і самаахвяраванне на карысць беларускага народа. У філасофскім эсе «Адвечным шляхам» ён паказаў увесь драматызм гістарычнага лёсу беларусаў, але ў той жа час падкрэсліў іх імкненне захаваць незалежнасць, у якасці самастойнай нацыянальнай адзінкі ісці сумесна і нароўні з іншымі народамі да стварэння новага агульначалавечага ідэалу. Галоўнай для беларускага адраджэння І. Канчэўскі лічыў ідэю найхутчэйшага набывання дзяржаўнай незалежнасці, якую асабіста ён расцэньваў у якасці агульначалавечага ідэалу.

На наш погляд, дадзены пункт гледжання не ў поўнай меры адлюстроўвае гістарычную рэчаіснасць. Калі паглыбіцца ў гісторыю, можна заўважыць, што некаторыя нешматлікія народы не толькі ніколі не мелі дзяржаўнай незалежнасці, але нават і не выказвалі імкнення да пабудовы ўласнай дзяржавы. Але і ў часы І. Канчэўскага, як, дарэчы, і цяпер, у многіх народаў (напрыклад, у шатландцаў, баскаў, каталонцаў) выяўляецца імкненне да выхаду з федэрацый рознага кшталту і стварэння незалежнай дзяржавы. Такія бачанне і жаданне сведчаць аб тым, што мелі рацыю тыя гісторыкі і мысліцелі (Н. Я. Данілеўскі, О. Шпенглер і інш.), якія лічылі, што ніякіх агульначалавечых каштоўнасцей не існуе, а ёсць выключна спецыфічныя формы развіцця кожнага асобнага народа, кожнага асобнага тыпу культуры. Для справядлівасці трэба адзначыць, што тэорыя пра рэальнае аксіялагічнае быццё агульначалавечага распаўсюджана ў значна большай ступені. Яе прытрымліваецца І. Канчэўскі. Аднак тут неабходна зрабіць адно ўдакладненне. Канцэпцыя беларускага мысліцеля носіць своеасаблівы дыялектычны характар, агульначалавечыя каштоўнасці ў яе межах выконваюць не толькі і не столькі аксіялагічную функцыю: яны ў першую чаргу з’яўляюцца, па яго меркаванні, вышэйшай праявай анталагічнай агульначалавечай годнасці. Такім чынам, у адносінах да беларусаў думка І. Канчэўскага дэманструе спробу яго асабістага адказу на пытанне аб тым, ці варта беларусы быць самастойным народам і будаваць сваю незалежную дзяржаву. Мысліцель адказвае станоўча на абодва пытанні, прычым гэта годнасць у яго знаходзіць свой анталагічны выраз не ў якасці ізаляванай і адасобленай каштоўнасці існасці, а ў выглядзе праявы беларускай самасці на фоне іншых народаў.

Асобна падкрэслім, што І. Канчэўскі верыў у магутны і нераскрыты творчы патэнцыял беларусаў, а таксама з аптымізмам успрымаў імкненне ўсіх славянскіх народаў да салідарнасці праз узаемную падтрымку нацыянальнай аўтэнтычнасці. Тут зноў зробім гісторыка-філасофскае адступленне. Неабходна разумець, што па праблеме агульнаславянскага яднання, якая была актуальным прадметам абмеркавання ў канцы XIX – пачатку XX ст., існавала і проста процілеглая пазіцыя. Вядомы рускі мысліцель таго часу К. М. Лявонцьеў у артыкуле «Плэны нацыянальных рухаў на праваслаўным Усходзе» пісаў наступнае: «Такім чынам, адрозніўшы глыбока ў палітычным ідэале сваім пытанне праваслаўна-ўсходняе ад пытання ўсеславянскага, лічыць першае адзіным якарам выратавання, а другое – толькі непазбежным (ліберальным) злом, крыжам, выпрабаваннем, пасланым нам суровай гісторыяй нашай»¹ [1, с. 224]. Са сказанага можна зрабіць выснову, што К. М. Лявонцьеў, напрыклад выступаючы за адзінства праваслаўных славян, быў катэгарычна супраць іх аб’яднання са славянамі-католікамі. Заўважым, што ў пэўныя гістарычныя перыяды прыналежнасць да розных канфесій, па сутнасці, падзяляла этнасы. Так адбылося з сербамі і харватамі: яны размаўляюць практычна на адной мове (яшчэ зусім нядаўна навукоўцы называлі яе сербска-харвацкай), але сербы з’яўляюцца праваслаўнымі, а харваты – католікамі, першыя карысталіся кірыліцай, другія – лацініцай. Зараз яны лічаць сябе нават этнічна рознымі народамі. У якасці яшчэ больш ашаламляльнага прыкладу можна прывесці Францыю ў часы Рэфармацыі. У выніку распаўсюджвання ідэй гэтай эпохі частка французцаў прынялі пратэстантызм, іншыя ж засталіся ва ўлонні каталіцкай царквы. Тое становішча, якое ўзнікла ў выніку, тагачасныя навукоўцы апісалі наступнымі словамі: «Адна краіна, два народы». Аднак пасля таго, як у Францыі ўзровень рэлігійнасці з цягам часу знізіўся, адрозненні паміж католікамі і пратэстантамі практычна зніклі, і французскі народ зноў стаў адзіным.

Важна зразумець, што для І. Канчэўскага рэлігійныя адрозненні беларусаў не былі адметнымі і значнымі. У сваім эсе ён прыводзіць паэтычныя словы, якія, паводле яго меркавання, маглі б належаць Францыску Скарыне: «Над зімнымі хвалямі Дзевіны я быў візантыйцам – Юрым, а ў Кракаве, куды мяне пацягнула за эўрапейскаю ведай, – лацінікам Францішкам, а быў вольным, незалежным духам, якога вы шукаеце, духам агульначалавечым толькі ў беларускай скуру»² [2, с. 9].

Таксама адзначым, што, паказваючы адрозненні двух тыпаў славянскай культуры, І. Канчэўскі называў іх не праваслаўнымі і каталіцкімі, а проста ўсходнімі і заходнімі. Безумоўна, гэта далёка не поўная класіфікацыя славян (таму што ёсць яшчэ і паўднёвыя славяне, якія, у сваю чаргу, могуць быць

¹Тут і далей пераклад наш. – В. У.

²Цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

падзелены па канфесійнай прымеце), аднак яна дастатковая для тых мэт, якія ставіць перад сабой аўтар эсэ «Адвечным шляхам».

Працягваючы думку, І. Канчэўскі паказвае, што беларускі народ увесь час знаходзіўся на скрыжаванні гэтых двух культурна-гістарычных сацыятыпаў. Прычым на працягу многіх стагоддзяў беларусы так канчаткова і не далучыліся ні да аднаго з іх. У пэўныя моманты гісторыі яны былі бліжэй то да аднаго, то да другога сацыятыпу, але не атаясамліваліся з імі. Дарэчы, тут, магчыма, гістарычна і засяроджана беларуская адметнасць. На думку мысліцеля, у гэтай самабытнасці хутчэй за ўсё бяруць пачатак не толькі праблемныя пытанні беларускага быцця, але і ўсе цяперашнія і будучыя дасягненні.

Апошнія магчымы не на шляху бессістэмнага пераходу ад аднаго тыпу культуры да іншага, а на шляху творчага іх аб'яднання ў прынцыпова новую якасную цэласнасць. Першапачатковым этапам сацыяльнай інтэграцыі ў гэтым выпадку будзе адбор лепшых здабыткаў усходняга і заходняга тыпаў культуры. Ва ўсходнім тыпе ў якасці лепшага І. Канчэўскі называў прастату, «шчырасць, адпаведнасць выгляду нутранай сутнасці, якія вызначаюць чалавека Ёсходу» [2, с. 15]. Даючы псіхалагічную характарыстыку тыповаму чалавеку ўсходняй (рускай) культуры, аўтар эсэ адзначае: «Найболей выразнаю адзнакаю іх характару з'яўляецца нахільнасць да ўсяго скрайнага, выразнага, ясна падкрэсленага. Ёсходні славянін ня любіць нічога палавіннага, вечна шукае нейкай адналітнай формы, якой і прысвечвае сваё жыццё» [2, с. 12]. Вядома, адзначаныя І. Канчэўскім рысы можна трактаваць не толькі як станоўчыя, але і ў значнай ступені як адмоўныя. Зрэшты, добравядома, што недахопы і дрэнныя якасці пры пэўных умовах з'яўляюцца працягам найлепшых. «У сваёй акрэсленнасці кірунку, нахілу ўсё даводзіць да канчатку, ўсяму даваць аднолькавую форму Ёсход даходзіць да абсурду. Як драбніца, вышла і тое, што Ёсход не прызнаваў нас як беларусаў, а вымагаў ад нас прыняцця свайго ўсходняга выгляду... З гэтага вынікае гвалт і ўціск нашай індывідуальнасці, з гэтага – гвалтоўнае жаданне адняць наш твар. Яны не ўцямялі, што разам з беларушчынай мы трацім і лепшую частку чалавечнасці» [2, с. 15–16].

Паказваючы прымальныя якасці чалавека заходняга тыпу мыслення, І. Канчэўскі акрэслівае іх наступнымі словамі: «Захад прынёс нам найлепшыя ідэі: гуманістычныя, лібэральныя, дэмакратычныя, але разам з пекнымі словамі заўсёды змяшчаліся гвалт духоўны і эканамічны, эксплёатацыя, ўціск, знявага. Пекныя словы і благія дзеі нежак дзіўна і незразумела для нас ужываліся ў заходнім жыцці» [2, с. 16]. Да недахопаў гэтага мыслення ён адносіць залішнюю кампраміснасць, якая прыводзіць да шматвектарнасці светапогляду, у выніку арганічна цэласнае быццё распадаецца на мноства дрэнна ўзаемазвязаных кампанентаў. Прычым гэтыя кампаненты не заўсёды дапасуюцца адзін да аднаго. Аднак у адным Захад і Усход, на думку І. Канчэўскага, адзіныя: і там, і там прынцыпова не прызнавалі беларусаў у якасці самастойнага народа: «І вось ідзе гвалт над нашымі душамаі, бо мы прыпадкова апыніліся так сама паміж абодвымі морамі. Тут Захад ідзе з усёй жарсткасцю Ёсходу: гвалт, прымус, зьдзек, вырыванне душы беларуса ідзе разам з усімі атрыбутамі прыемнага заходняга твару» [2, с. 17].

На працягу стагоддзяў беларусы бесперапынна знаходзіліся пад польскім ці пад рускім уплывам. Вось чаму іх арыгінальная культура была дастаткова слаба развіта. Перш чым выкласці думкі і меркаванні маладога беларускага філосафа пра будучыню беларускай культуры і незалежнай беларускай дзяржавы, адзначым, што на пачатку мінулага стагоддзя некаторыя гісторыкі і грамадскія дзеячы (напрыклад, публіцыст і пісьменнік-дакументаліст І. Л. Саланевіч) таксама выказвалі ідэю аб тым, што беларусы і рускія – гэта не асобныя братэрскія народы, а дзве галіны аднаго рускага дрэва. Адпаведна, адраджэнне беларусаў, паводле гэтай канцэпцыі, будзе выглядаць як вяртанне да сваіх рускіх каранёў. Вядома, аўтар эсэ «Адвечным шляхам» не быў апалагетам такіх поглядаў. Ён лічыў, што беларусы з'яўляюцца асобным народам. Аднак для свайго культурнага і палітычнага адраджэння, для атрымання сапраўднай незалежнасці яны павінны ўзяць самае лепшае як у рускіх, так і ў палякаў. Пра лепшыя рысы ўжо гаварылася вышэй. Акрамя таго, неабходна адмовіцца ад непажаданых якасцей названых суседніх народаў.

У сувязі з гэтым як рэфлексія на твор І. Канчэўскага заканамерна ўзнікаюць некаторыя дыскусійныя пытанні. Пры ўмове практычнай рэалізацыі тэарэтычная канцэпцыя мысліцеля можа несці пэўную сацыяльную небяспеку. Па-першае, існуе патэнцыяльная магчымасць, што беларусы возьмуць у палякаў і рускіх не лепшыя, а горшыя якасці. Гісторыі добра вядомы падобнага кшталту выпадкі. Па-другое, выклікае сумненне магчымасць паспяховага злучэння ў арганічную цэласнасць лепшых якасцей заходняга і ўсходняга тыпаў культуры. На наш погляд, зрабіць гэта вельмі складана, паколькі названыя светапоглядныя кірункі проста процілеглыя адзін аднаму, што дастаткова падрабязна прааналізавана І. Канчэўскім. Добравядома, што ў кантэксце гегелеўскай дыялектыкі менавіта процілегласці з'яўляюцца ўнутранай крыніцай развіцця, аднак у такім этнасацыяльным кантэксце наўрад ці дадзены закон спрацуе, процілегласці тут хутчэй могуць стаць прычынай разбурэння аб'екта. І нават калі выказаць здагадку, што беларусы здолеюць узяць самае лепшае ў суседніх народаў, узнікае пытанне аб тым,

ці не загубяць яны такім чынам сваю індывідуальнасць. Нарэшце, па-трэцяе, сацыяльная інтэграцыя можа рэалізавацца ў цалкам розных варыянтах. Вядома, лепшы з іх – дыялектычны сінтэз. Аднак існуюць і горшыя варыянты. Самай небяспечнай з’яўляецца інтэграцыя, якая ажыццяўляецца з дапамогай паглынання яе аб’екта. Прычым народ, што імкнецца адаптаваць для сябе станючыя якасці сваіх суседзяў, можа сам уключыцца ў склад чужой культуры, што адбудзецца непрыметна, паступова, у асноўным пад уздзеяннем знешніх сіл, а не ўласных унутраных намаганняў.

У. Самойла пачынае сваё вывучэнне беларускасці якраз там, дзе спыняецца І. Канчэўскі. Сацыяльна-этычная канцэпцыя У. Самойлы, філосафа, публіцыста і літаратурнага крытыка, таксама з’яўляецца крыніцай гістарычнага аптымізму ў бачанні будучыні беларускага народа. Ён пісаў пра неабходнасць развіцця роднай мовы, нацыянальнай культуры, якая павінна стаць важным паказчыкам духоўнага здароўя нацыі. Мысліцель падкрэслівае, што выміранне нацыянальных культур (напрыклад, у выніку асіміляцыі) прыводзіць да вялізных страт для ўсёй сусветнай культуры ў цэлым. Філосаф разглядае і такую праблему, як неабходнасць выхавання духоўна развітай асобы, якая стане гарантам таго, што ў падмурак сацыяльнай практыкі будуць закладзены вышэйшыя маральныя прынцыпы.

У адрозненне ад І. Канчэўскага У. Самойла робіць акцэнт на рэлігійным складніку. Ён лічыць, што ўся трагедыя беларускага народа заключаецца ў тым, што за яго пастаянна ішла бесперапынная барацьба паміж усходнім (праваслаўе) і заходнім (каталіцызм) хрысціянствам. Прычым уся негатыўная сутнасць дадзенай барацьбы заключалася ў існаванні ўзаемнай нянавісці паміж людзьмі рознага веравызнання (нават у межах сям’і), якія этнічна належалі да аднаго і таго ж народа. На думку У. Самойлы, такое супрацьстаянне зрабілася натуральным працягам барацьбы паміж Польшчай і Расіяй за панаванне на беларускіх тэрыторыях. Ён, як І. Канчэўскі, лічыў, што абедзве дзяржавы не імкнуліся да прызнання самастойнасці Беларусі і беларускага народа, а разглядалі іх толькі ў якасці аб’екта сваіх інтарэсаў.

Вынікам такога супрацьстаяння стала насцярожанае стаўленне да ўсякага кшталту сацыяльна-іерархічных пабудов. Беларускі даследчык І. Новік, аналізуючы творчую спадчыну У. Самойлы і яго бачанне памежнага стану беларускіх зямель, зазначае: «На долю беларусаў у выніку гэтай інтэрферэнцыі ўзаемага адмаўлення “Польшчы” і “Расіі” прыпала сама адсутнасць і нястача ўстойлівых культурных і каштоўнасных арыенціраў. Вынікам узаемнай варожасці суседак Беларусі стала агульнае падазрэнне яе насельніцтва да культуры як такой, да ўсялякае іерархіі і спарадкаванасці. Беларуская культура не злучала польскія і рускія культурныя ўплывы ў вышэйшай форме сінтэзу, але пакуль і дагэтуль толькі лучыла іх узаемны нігілізм да дасягненняў саперніцы» [3, с. 385]. Такім чынам, па меркаванні У. Самойлы, на беларускай аснове з цягам часу адбыўся не дыялектычны сінтэз двух культурных кірункаў, а іх узаемаадмаўленне, гэта значыць своеасаблівая культурная анігіляцыя. Таму можна сказаць, што, на яго думку, сацыякультурны сінтэз Захаду і Усходу – гэта ўсяго толькі гістарычная прапанова, «цывілізацыйны выклік» (па тэрміналогіі А. Дж. Тойнбі), а не абавязак ці місія. Беларусы вольныя выбраць свой асаблівы творчы шлях будовы нацыянальнага свету па-за межамі ідэі уніі як такой.

Рэлігійная барацьба паміж праваслаўем і каталіцызмам на беларускіх землях, на думку У. Самойлы, скампраметавала аўтарытэт і каштоўнасць самога хрысціянства. Замест заповедзяў аб любові і дараванні беларусы ўбачылі жорсткасць і непрыхільнасць палемічнай барацьбы, прагу зямной улады, што абумовіла складаны працэс прыняцця і засваення хрысціянскіх аксіялогіі і светапогляду. І. Новік адзначае, што «падчас сваёй зацятай барацьбы за тэрыторыю і “душу” Беларусі абедзве канкурэнткі не здолелі ўбачыць суб’екта ў “прадмеце спрэчкі”. Абедзве ішлі да беларусаў з абцягваннем і дабротаў і запэўніваннямі ў шчырай прыхільнасці, але ж сапраўды рупіліся толькі выцісканнем з яе абшараў уплываў саперніцы» [3, с. 385].

Калі звярнуцца да сучаснай рэлігійнай сітуацыі, можна канстатаваць, што гістарычнае супрацьстаянне паміж католікамі і праваслаўнымі цяпер набыло дастаткова ўмоўны фармат. Напрошваецца выснова аб усталяванні на беларускіх землях рэлігійнага міру. Вядома, у гэтым вялікая заслуга не толькі кіраўніцтва дзвюх асноўных канфесій нашай краіны, але і свецкіх улад. Акрамя таго, на наш погляд, як ні дзіўна, у пэўным сэнсе «дапамагла» і багаторычная палітыка савецкай улады, якая ажыццяўляла ганенні як на праваслаўных, так і на католікаў (а таксама на іншыя рэлігіі), што аб’яднала вернікаў усіх канфесій, прывяло людзей да ўсведамлення важнасці ўсталявання рэлігійнага міру і згоды на Беларусі.

Разгледжаныя творы І. Канчэўскага і У. Самойлы моцна паўплывалі і на развіццё беларускага літаратурнага працэсу. Вядома, што У. Самойла працаваў таксама як літаратурны крытык, пад моцным уражаннем яго поглядаў і ідэй знаходзіўся ў перыяд свайго творчага станаўлення Янка Купала. Менавіта яму малады аўтар паказваў свае першыя напісанія на беларускай мове творы, звяртаўся да яго за дапамогай з публікацыяй у газетах і часопісах. Гэты ўплыў быў асабліва важным у тых умовах, калі, па словах У. Самойлы, «нацыянальная паэзія робіць толькі першы крок на дарозе да народнага саматварэння,

даючы народу першы раз пачуць сябе сваім уласным тварцом, – яна дае чалавеку і народу толькі пачатак заўладання акружаючым іх, іх уласным, па праву ім прыналежным, ды, на жаль, захопленым другімі, сьветам – правільна паказуючы мэтад заўладання перш за ўсё сваімі ўласнымі сіламі, мэтад бязмежнага росту апошніх – у нацыянальнай адзінасьці і разьвіцьці» [4, с. 12]. Неабходна адзначыць, што кірунак разважанняў, зададзеныя двума прыведзенымі філасофскімі роздумамі-эсэ, не абмяжоўваецца пачаткам мінулага стагоддзя. Гэта інтэнцыя працягваецца і зараз, у прыватнасці, як эстэтычныя дыскусіі пра сутнасьць беларускай культуры, адметнасьць айчынай літаратуры ў сусветным кантэксце, узаемаўплывы і ўзаемадзеянне розных культурных традыцый у беларускай інтэлектуальнай прасторы.

На думку У. Самойлы, нават арганічны сінтэз усходняй і заходняй, рускай і польскай культур не самае галоўнае для беларусаў. «Дзеля таго, каб стацца “нацыяй”, – значыць, тым, што французы называюць “nation”, каб стацца самастойным, грамадзка арганізаваным, дзяржаўна незалежным народам, беларусы павінны самі тварыць свой сусвет, сваю ўласную “сыстэму ўплываў”, усьцяж тварыць сваю няўстанна канкуруючую з другімі – “дэнацыяналізуючымі” – уплывамі “нацыянальную сымфонію”, свой “штодзёны плебісцыт”, – павінны самі тварыць беларускую “нацыю»» [4, с. 12]. Сродкам дасягнення самастойнасьці У. Самойла бачыць родную мову. Мысліцель падмацоўвае сваю думку спасылкамі на заходнеэўрапейскія аўтарытэты ў галіне філасофіі соцьму: І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, Э. Рэнана і інш. Ён сцвярджае: «Жывая мова і толькі яна – ёсьць тая асярэзіна, у якой родзяцца жывыя абразы, што першы раз сьвятлом сваім адкрываюць перад сьвядомасьцяй чалавека акружаючы яго і дагэтуль ахутаны цемрай сьвет... Гэтыя абразы жывое мовы – той пачатны, праўдзіва-прыродны матэрыял усяго нашага жыцьця, далейшая перапрацоўка якога і прадстаўляе ўвесь зьмест нашае духовае дзеяльнасьці» [4, с. 29]. Безумоўна, шмат у чым можна пагадзіцца з прыведзенымі радкамі. Дарэчы, Янка Купала на пачатку творчага шляху шмат пісаў па-польску, аднак у нейкі момант адчуў неабходнасьць пісаць на роднай мове: «Но вот попадаются мне в 1904 или в начале 1 прокламации на белорусском языке, и книжки “Дудка белорусская” Богушевича и “Тапон” или какая-то другая книжка Марцинкевича, изданная за границей, и все мое польское писание пошло насмарку. С этого времени я начинаю писать только по-белорусски» [5, с. 428]. Сапраўды, менавіта мова вызначае светапогляд чалавека, хоць яе ролю ў духоўным разьвіцьці народа нельга абсалютызаваць, бо толькі ў сукупнасьці з іншымі нацыястваральнымі чыннікамі (гісторыя, дзяржаўнасьць, культура) яна прынясе карысьць і плён.

Заклучэньне

У выніку праведзенага даследавання можна зрабіць наступныя высновы.

Па-першае, у філасофскім эсэ «Адвечным шляхам» І. Канчэўскі не толькі паказаў увесь драматызм гістарычнага лёсу беларусаў, але ў той жа час падкрэсліў іх адвечнае імкненьне захаваць незалежнасьць і ў якасьці асобнага этнасу ісці сумесна і нароўні з іншымі народамі да стварэньня новага агульначалавечага ідэалу. Наяўнасьць дзяржаўнай самастойнасьці ён расцэньваў як пэўную культурную ўнівэрсальную, а імкненьне да яе – як найвышэйшую праяву агульначалавечай годнасьці.

Па-другое, беларускі народ, на думку І. Канчэўскага, заўсёды знаходзіўся на скрыжаванні двух тыпаў славянскай культуры: рускага (усходняга) і польскага (заходняга). На працягу многіх стагоддзяў беларусы канчаткова не далучыліся ні да аднаго з гэтых кірункаў. У пэўныя моманты гісторыі яны былі бліжэй то да аднаго з іх, то да другога, аднак у гэтым і засяроджана нацыянальна-культурная адметнасьць. У такой самабытнасьці караняцца не толькі праблемы беларускага быцьця, адсюль бяруць пачатак цяперашнія і будучыя дасягненьні народа. Апошнія магчымы на шляху не бессістэмнага пераходу ад аднаго тыпу культуры да іншага, а творчага іх аб’яднаньня ў прынцыпова новую якасную цэласнасьць. Першапачатковым этапам інтэграцыі ў гэтым выпадку будзе, на думку аўтара эсэ «Адвечным шляхам», адбор усяго лепшага з усходняга і заходняга тыпаў культуры.

Па-трэцяе, з пункту гледжаньня У. Самойлы, на нашых землях адбыўся не дыялектычны сінтэз рускай і польскай культур, а іх узаемаадмаўленьне, гэта значыць своеасаблівая культурная анігіляцыя. Таму пакуль сінтэз Захаду і Усходу толькі зададзены беларускаму свету як асаблівы «цывілізацыйны выклік», а не як пэўны гістарычны абавязак. Увогуле нават сінтэз рускай і польскай культур не з’яўляецца галоўнай задачай. Для таго каб стаць дзяржаўна і культурна незалежным народам, беларусы павінны самі творча будаваць свой культурны сусвет, сваю ўласную аксіялогію. Галоўным жа сродкам стварэньня такога сусвету выступае, паводле У. Самойлы, беларуская мова.

Па-чацвёртае, разгледжаныя творы значна паўплывалі на далейшае разьвіцьцё беларускай культуры і на літаратурны працэс у прыватнасці. Дадзены ўплыў не абмяжоўваецца толькі пачаткам мінулага стагоддзя. Гэта інтэнцыя назіраецца і зараз як эстэтычныя дыскусіі пра сутнасьць беларускай культуры, адметнасьць беларускай літаратуры ў сусветным кантэксце, узаемаўплывы і ўзаемадзеянне розных традыцый у беларускай інтэлектуальнай прасторы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Леонтьев КН. Плоды национальных движений на православном Востоке. В: Леонтьев КН. *Цветущая сложность: избранные статьи*. Москва: Молодая гвардия; 1992. с. 221–279.
2. Абдзіраловіч І. *Адвечным шляхам (дасьледзіны беларускага светазгляду)*. Мінск: Навука і тэхніка; 1993. 45 с.
3. Новік ІМ. Філасофія «крытычнага аптымізму» Уладзіміра Самойлы. *Bialorutenistyka Bialostocka*. 2018;10:355–394.
4. Самойла У. Гэтым пераможаш! [Інтэрнэт; працытавана 6 снежня 2020 г.]. Даступна па: https://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=52205.
5. Купала Я. *Збор твораў. Том 7. Пераклады п'ес. Публіцыстыка. Пісьмы. Летаніс жыцця і творчасці*. Мінск: Навука і тэхніка; 1976. 695 с.

References

1. Leont'ev KN. [The results of national movements in the Orthodox East]. In: Leont'ev KN. *Tsvetushhaya slozhnost': izbrannye stat'i* [Blossoming complexity: featured articles]. Moscow: Molodaya gvardiya; 1992. p. 221–279. Russian.
2. Abdzirlovich I. *Advechnym shljaham (das'ledziny belaruskaga svetagljadu)* [The eternal way (studies of the Belarusian worldview)]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1993. 45 p. Belarusian.
3. Novik IM. [Philosophy of «critical optimism» by Vladimir Samoila]. *Bialorutenistyka Bialostocka*. 2018;10:355–394. Belarusian.
4. Samoila U. [This will win!] [Internet; cited 2020 December 6]. Available from: https://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=52205. Belarusian.
5. Kupala Ya. *Zbor tvoraw. Tom 7. Peraklady p'es. Publicystyka. Pis'my. Letapis zhyccja i tvorchasci* [Collection of works. Volume 7. Translations of plays. Journalism. Letters. Chronicle of life and work]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1976. 695 p. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 05.09.2021.
Received by the editorial board 05.09.2021.